

MAQOLLARDA PARATAKSIS

ADChTI
Umumiy va
qiyosiy
tilshunoslik kafedrasi
dotsenti Kabulova U.S.

Annotatsiya: Maqol ham nafaqat grammatik jihatdan, balki semantik va fonemik jihatdan ham mukammal parataksisni ko‘rsatadi. Maqoldagi o‘xshashlik va qarama-qarshiliklarni anglash orqali tinglovchi yoki o‘quvchi aniq ma‘noni tushunib yetadi. Mazkur maqolada bog‘lovchi so‘zlarsiz o‘zaro bog‘lanishlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: *parataksis, semantik darajaga, grammatik daraja, punktuatsiya, semantik parallelizm, sintaktik qurilish.*

Parataksis (*para-taxis*) — bu sintaktik qurilishlarning bir xil grammatik va semantik darajaga ega bo‘lgan, bir-biriga yaqin joylashtirilgan, bog‘lovchi so‘zlarsiz (masalan, *va, lekin, ammo, shu bilan birga*) o‘zaro bog‘lanishidir¹.

Parataksisda oddiy gaplar yoki iboralar bir-biri bilan bog‘lovchilarsiz bog‘lanib, tinish belgilar yordamida birlashtiriladi. Parataksisni qo‘llashda bog‘lovchi so‘zlar ishlatilmaydi, balki iboralar bir-biriga to‘g‘ridan to‘g‘ri yaqin joylashadi. Oddiy nutqda parataktik bog‘lanishlar keng qo‘llanilganligi sababli ularni maqollarda ham uchratish bejiz emas. Ular, odatda, qisqa iboralarda qo‘llanadi. So‘zlar yoki iboralarda pauza orqali ikkinchi tuzilmaning kiritilishi aniq ko‘rsatiladi.

Puntuatsion (nuqta, vergul, qo‘shirnoq va boshqalar) bu bog‘lanishlarni ajratib ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Misol uchun: *Shoir tug‘iladi, suxandon tayyorlanadi.*

---

¹ It is found in international collections proverbs in languages including, Ancient Greek, Arabic, Czech, English, French, German, Latin, Polish, Russian, Spanish, Yiddish, yet statistical analyses such as Maghoub (1968: 37), Silverman-Weinreich (1981: 76) and my own study of Irish proverbs (Mac Coinnigh 2012, 2013) show that it is not amongst the primary proverbial markers.

Parataksis, ba'zida, gaplar yoki iboralarda qo'llanadi. Parataksisda bog'lovchi so'zlar o'rniga iboralarda grammatik va semantik aloqalar o'rnatiladi. Bu usul maqollarda va tabiiy nutqda tez-tez uchraydi, chunki u qisqa, aniq va ta'sirli bo'lib, o'quvchidan yoki tinglovchidan mantiqiy tafakkur qilishni talab qiladi. Quyidagi maqol ikki qismdan iborat:

1. *Agar meni birinchi marta aldasang, bu sening aybing.*
2. *Agar meni ikkinchi marta aldasang, bu ham sening aybing.*

Bu parataksisda faqat ikki qism bo'lsa-da, har ikkala qismda bog'lovchi so'zlar ishlatilmagan. Ma'no esa shundaki, birinchi marta aldash — sizning aybingiz, lekin ikkinchi marta aldash ham sizning aybingiz bo'ladi. Bu yerda *semantik parallelizm* (bir-biriga o'xshash ma'no) mavjud. Hauser (1980: 26) ta'kidlaganidek², parataksisda ko'pincha ko'zga ko'ringan bog'lanishlar kam bo'ladi. Ammo maqollarda bu holat aksincha, chunki ko'pincha boshqa sintaktik, fonemik yoki semantik aloqalar mavjud bo'ladi, ular elementlar orasidagi bog'lanishni kuchaytiradi.

- **Semantik parallelizm** (antitetik va sinonimik) — bu yerda elementlar orasidagi aloqani qarama-qarshi (antitetik) yoki o'xshash (sinonimik) ma'no orqali aniqlash mumkin.
- **Grammatik parallelizm** — tuzilma bir xil grammatik tartibda bo'ladi.
- **Leksikal takror** (so'z takrorlanishi) — ba'zi so'zlar takrorlanadi, bu esa tuzilmaning yaxlitligini ta'minlaydi.
- **Fonemik qurilmalar** — masalan, **ritm** yoki **alliteratsiya** (so'zlarda tovushning takrorlanishi), bu esa maqollarning yodda qolishini osonlashtiradi. *Kechki ovqatdan keyin bir oz dam olish, kechki taomdan keyin bir mil yurish.* Bu misol **parataksisni** mukammal tarzda namoyon etadi, chunki u grammatik va semantik jihatdan bir xil tuzilgan ikki qismdan iborat:

1. *Kechki ovqatdan keyin bir oz dam olish.*
2. *Kechki taomdan keyin bir mil yurish.*

---

² Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (Eds.) and contributors for chapters. Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies. – P.128.

- **Grammatik parallelizm:** har ikkala qismda *kechki — ovqat, kechki taom—keyin—bir oz\bir mil, dam olish, yurish* soʻzlari qoʻllanadi.
- **Semantik parallelizm:** ikki jumladagi maʼno bir-biriga mos tartibda.
- **Leksikal takror:** *kechki, keyin, bir* soʻzlari har ikki jumlada takrorlanadi.
- **Antitetik parallelizm:** *dam olish* va *yurish* soʻzlari semantik jihatdan qarama-qarshi (antitetik) maʼno bildiradi.
- **Fonemik qurilmalar:** *olish* va *yurish* soʻzlari **ritm** (tovushlar oʻxshashligi) yordamida tuzilgan, bu esa maqolni yodda saqlashni osonlashtiradi. Bu maqol ham nafaqat grammatik jihatdan, balki semantik va fonemik jihatdan ham mukammal **parataksisni** koʻrsatadi. Maqoldagi oʻxshashlik va qarama-qarshiliklarni anglash orqali tinglovchi yoki oʻquvchi aniq maʼnoni tushunib yetadi.

Volfgang Mider (2012: 144-147) tadqiqotida, zamonaviy Anglo-Amerika maqollarining oddiy tuzilishlariga eʼtibor qarata boshlagan. Ushbu zamonaviy tuzilmalarda anʼanaviy maqollardagi til belgilarini, ayniqsa sintaktik va fonologik qurilmalarni kamdan-kam uchratish mumkin. Miderning tadqiqotida bularning beshta turi quyidagicha keltirilgan:

/ ism / feʼl ...

Brilliant abadiy.

/ sifat / ism / feʼl ...

Aqlli bosh chiroyli yuzdan afzal.

/ ism / feʼl ...

Dunyo tark etuvchilarni yoqtirmaydi.

Pishirilgan tuxumni qaytarib boʻlmaydi.

/ feʼl ...

Har qanday oʻyingga ishonma.

Hechqachon/feʼl...

Hech qachon bolalar yoki hayvonlar bilan ishlama.

Bu maqolning ma'nosi shundan iboratki, bolalar va hayvonlar bilan ishlash murakkab va kutilmagan vaziyatlarga sabab bo'lishi mumkin, shuning uchun ehtiyotkorlik kerak.

Alan Dandes "Maqol tuzilishi haqida" nomli maqolasida, u maqollarning tuzilish yoki qurilish formulalari cheklangan deb ta'kidlaydi va shu tuzilmalar orasida **vellerizm**ni keltiradi. **Vellerizm**³ — bu maqollarning ironiya yoki hazil maqsadida ishlatiladigan alohida turi bo'lib, o'ziga xos sintaktik formulaga ega. Odatda, vellerizm uch qismdan iborat bo'ladi: **bayonot (ko'pincha maqol) + gapiruvchi + kontekst (ifoda yoki qo'shimcha jumla)**. Masalan, "*Ovozi ko'p, juni oz*", *dedi Shayton cho'chqaga qarab*. [bayonot/maqol] + [gapiruvchi] + [kontekst, masalan, qo'shimcha jumla]. Kontekstni boshqa bir shaxs bilan ham almashtirish mumkin, unda vellerizm bayonot + gapiruvchi + tinglovchi shaklida keladi, bunga quyidagini misol qilib keltirish mumkin: "*Ikkita bosh bitta boshdan yaxshiroq*", *dedi u advokatga*: [bayonot/maqol] + [gapiruvchi] + [tinglovchi]. Ko'pincha uchinchi kontekstual element kerak bo'lmaydi, chunki gapiruvchining xususiyatlari va bayonot o'rtasidagi ziddiyat hazil yoki ironiyani yuzaga keltiradi. Masalan, *ko'ryapman* degan ibora to'g'ridan to'g'ri ko'rish (ikki ko'z bilan his qilish) ma'nosida ham, yoki *tushundim* degan ma'noda figurativ tarzda ham qo'llanilishi mumkin. Bu nomuvofiqlik *ko'r* sifatidagi sifat bilan ziddiyat yaratadi va bu ironiya manbaiga aylanadi. Masalan: *ko'ryapman, dedi ko'r odam* [bayonot] + [gapiruvchi]. Bu kabi vellerizmlarda, odatda, maqollar bayonot sifatida kamroq ishlatiladi. Tuzilma jihatidan gapiruvchini jumla boshiga qo'yish va keyin bayonotni keltirish ham mumkin, lekin bu shakl odatiy shaklda kamroq uchraydi. *Qariya qiz sigirni o'pish haqida shunday dedi: Hammasi ta'bga bog'liq*. [gapiruvchi] + [kontekst] + [bayonot/maqol]⁴. Bu yerda gapiruvchi avval keltiriladi va keyin bayonot yoki maqol aytilgan. Bu shakl kamroq ishlatiladi, lekin ba'zi hollarda yumor yoki ironiya uchun qo'llaniladi.

---

³ Mieder W., Kingsbury S. *Dictionary of Wellerisms*

⁴ Mieder and Kingsbury, 1994. - P 135.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga (Eds.) and contributors for chapters. Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies. – R.128.
- 2.It is found in international collections proverbs in languages including, Ancient Greek, Arabic, Czech, English, French, German, Latin, Polish, Russian, Spanish, Yiddish, yet statistical analyses such as Maghoub (1968: 37).
3. Silverman-Weinreich (1981: 76) and my own study of Irish proverbs (Mac Coinnigh 2012, 2013) show that it is not amongst the primary proverbial markers.
4. Mieder W., Kingsbury S. Dictionary of Wellerisms